

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV ÖST RAPPORT 2007:33

ARKEOLOGISK SLUTUNDERSÖKNING

Herstadbergs säteri - färdväg och gårdsplan

RAÄ 146 och 147, bytomt och färdväg
Herstadberg säteri, Herstadberg 9:1
Kvillinge socken, Norrköpings kommun
Östergötland

Dnr 423-4272-2006

Anders Kraft

UV ÖST RAPPORT 2007:33

ARKEOLOGISK SLUTUNDERSÖKNING

Herstadbergs säteri

- färdväg och gårdsplan

RAÄ 146 och 147, bytomt och färdväg
Herstadberg säteri, Herstadberg 9:1
Kvillinge socken, Norrköpings kommun
Östergötland

Dnr 423-4272-2006

Anders Kraft

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Öst

Roxengatan 7, 582 73 Linköping

Tel. 013-24 47 00

Fax 013-10 13 24

uvost@raa.se

www.raa.se/uv

Omslagsbild Slutundersökningsområdet med RAÄ 146 och 147 vid Herstadbergs säteri. I mitten av bilden löper den undersökta vägen och till höger om den vidtar gårdsplanen. Foto från nordöst av Anders Kraft.

Produktion/grafisk form Britt Lundberg

Grafik Lars Östlin

Foto Anders Kraft

Utskrift UV Öst, Linköping 2007

Kartor ur allmänt kartmaterial, ©Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L 1999/3.

© 2007 Riksantikvarieämbetet

UV Öst, Rapport 2007:33

ISSN 1404-0875

Innehåll

Sammanfattning	5
Bakgrund	5
Syfte och metod	5
Topografi och fornlämningsmiljö	5
Tidigare undersökningar och historik	6
Resultat	7
Referenser	11
Kartor	11
Övriga referenser	11
Administrativa uppgifter	11

Fig 1. Karta över Östergötland med platsen för undersökningen markerad.

Fig 2. Topografiska kartan med undersökningsytan vid Herstadberg säteri markerad. Skala 1:50 000.

Arkeologisk slutundersökning

Herstadbergs säteri – färdväg och gårdsplan

Sammanfattning

Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Öst, har under november och december månad 2006, genomfört en arkeologisk slutundersökning av RAÄ 146 och 147 vid Herstadbergs säteri inom Herstadberg 9:1, Kvillinge socken, Norrköpings kommun i Östergötland. Norrköpings kommun planerar exploatering för industribebyggelse på området som tidigare varit föremål för ett antal arkeologiska utredningar och förundersökningar. Syftet med den nu aktuella slutundersökningen var att funktionsbestämma och datera sedan tidigare påträffade stenläggningar. Undersökningen utfördes i form av ytavbaning med hjälp av grävmaskin, därefter handrensades stenläggningarna. Ansvarig för fält- och rapportarbetet var Anders Kraft, med assistans av Göran Tagesson. Undersökningsytan innehöll en välbevarad och noggrann lagd väg och en gårdsyta som kan knytas till Herstadbergs säteri.

Bakgrund

Norrköpings kommun, Stadsbyggnadskontoret, arbetar med detaljplaneläggning för industriverksamhet inom Herstadberg 9:1, Kvillinge socken, Norrköpings kommun i Östergötland. Enligt beslut från Länsstyrelsen i Östergötlands län har Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Öst, utfört en arkeologisk slutundersökning av en yta med stenläggningar som enligt tidigare förundersökningsresultat hörde samman med Herstadbergs säteri.

Syfte och metod

Syftet var att funktionsbestämma och om möjligt datera stenläggningarna som framkom på förundersökningen. Ett annat mål var att ta reda på om stenläggningarna hörde till Herstadbergs säteris tid.

Slutundersökningen genomfördes med hjälp av grävmaskin, som initialt avlägsnade matjordslagret. Därefter handrensades stenläggningarna och expanderade ytan som var framschaktad vid förundersökningen. Stenläggningarna handrensades därefter och dokumenterades med hjälp av digital inmätning och med fotografering i lod och plan. Mätresultaten registrerades i RAÄ:s digitala dokumentationsprogram Intrasis. Om möjligt skulle även kol för ¹⁴C-analys väljas ut för datering av konstruktionerna.

Topografi och fornlämningsmiljö

Undersökningsområdet är beläget på Kvillingeslätten, där dominerande jordarter är lera i dalar samt morän vid impediment och höjdområden med berg i dagen. Höjden varierar mellan 5 och 15 meter över havet. Fornlämningarna i området utgörs bland annat av ensamliggande stensättningar (t ex RAÄ 2, 4 och 5), gravfält (RAÄ 3 och 13) och boplatslämningar vid Ringeby (RAÄ 141) och Vilhelmsberg (RAÄ 15:2), samt skålgropsförekomster (RAÄ 127:1–2, 141). Omkring 100 meter nordväst om de nu påträffade anläggningarna (RAÄ 146 och 147) är läget för RAÄ 51:1, som är en borttagen herrgårdsbyggnad.

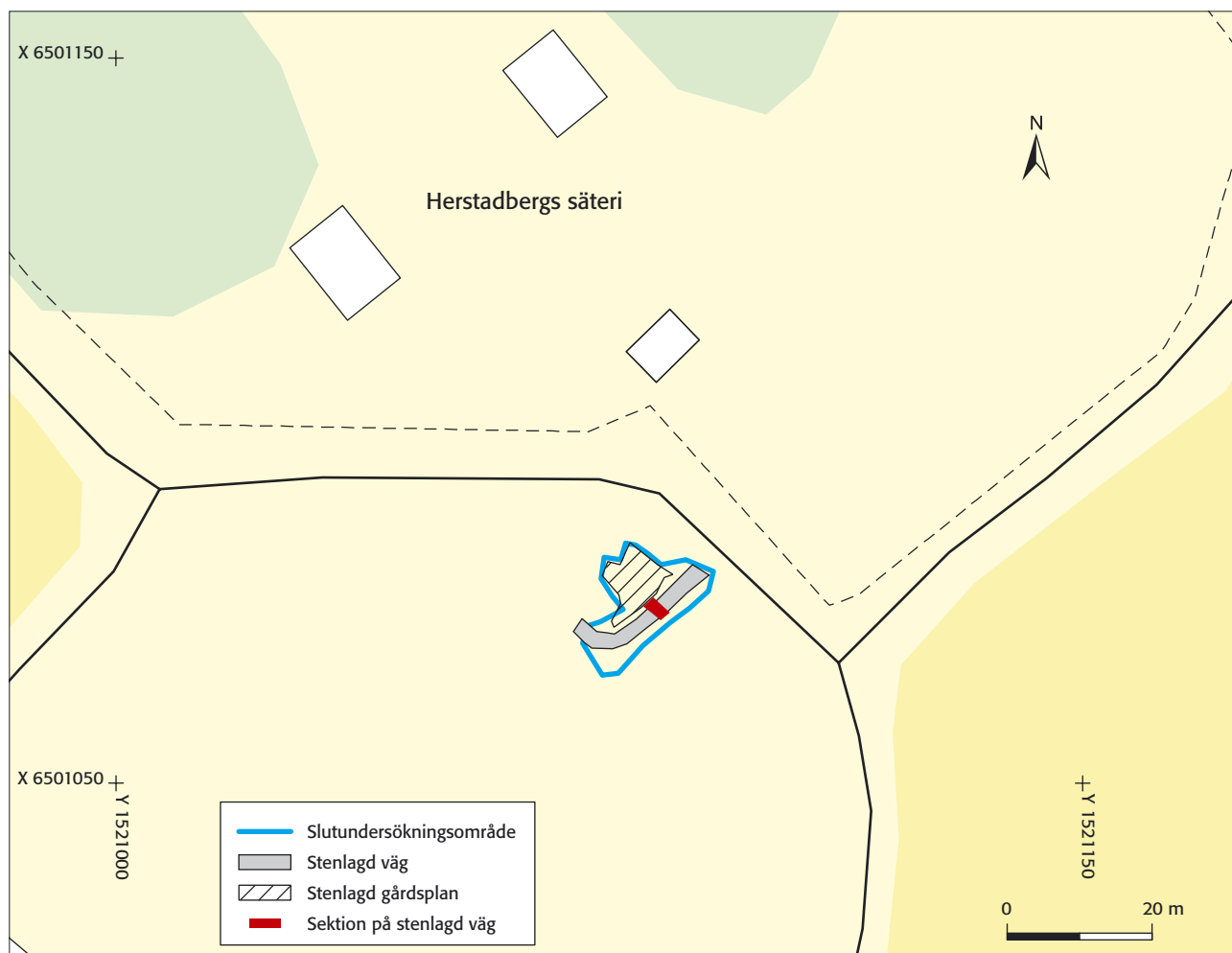

Fig 3. Fastighetskartan med den undersökta delen av Herstadbergs säteris färdväg och gårdsyta. Skala 1:1000.

Tidigare undersökningar och historik

Området har varit föremål för undersökning vid tidigare tillfällen, till exempel utfördes 2002 en utredning, etapp 1 (Nilsson 2002). Vid detta tillfälle benämndes Herstadbergs gamla bytomt som UV 3, där RAÅ 51 är markerad. Den aktuella slutundersökningen berörde del av UV 3. Avgränsningen av Herstadbergs bytomt är fortfarande något osäker. En arkeologisk utredning, etapp 2, utfördes i området 2004, men berörde då inte UV 3 (Nilsson & Ericsson 2004). Herstadberg kan knytas till medeltid, vilket skriftligen kan beläggas från 1359. År 1676 fick Herstadberg säterifrihet, en förmån som dock försvann under sent 1700-tal.

Utredningen, etapp 2, år 2004, visade att Herstadbergs by enligt 1650 års karta, inte bestod av en samlad bytomt, utan var uppdelad på tre olika lägen. Dessa lägen benämndes vid det fortsatta arkeologiska arbetet som UV 3 a–c. Den här aktuella slutundersökningen omfattade en del av UV 3a, som utgjorde sydsluttningen av en bergshöjd där skatte- och kronogården var belägen enligt 1650 års karta. 1676 års karta visar att de tre bydelarna slogs samman till Herstadberg säteri, det vill säga den nuvarande platsen för Herstadbergs gård.

Herstadbergs bytomt, UV 3a, var 2004 föremål för en arkeologisk förundersökning (Granath & Stenvall 2004). Då undersöktes själva gårdsläget där den nuvarande Herstadbergs gård ligger. En huvudbyggnad och två flyglar uppfördes på 1830-talet av ägaren Jöns Ringborg. Idag kvarstår endast flyglarna, då huvudbyggnaden brändes ned 1968 på grund av ohyra. Förundersökningen 2004 utfördes på höjdpårtiet och nedanför höjden, dock framkom inga anläggningar som kunde knytas till den medeltida byn. Troligen har tidigare arbeten utförts på platsen, bland annat då säteriet etablerades på 1600-talet, varför marken rörts om vid ombyggnationen (Granath & Stenvall 2004).

Fig 4 (ovan). Foto på den stenlagda vägen, som undersöktes med en sektion (mitten av bilden). Foto från norr av Anders Kraft.

Fig 5 (t h). Foto på vägens norra kant. Lägg märke till hur vällagd kanten är. Foto från nordväst av Anders Kraft.

2006 förundersöktes området UV 3a, direkt söder om säteriet, som utgjordes av ett impediment och lägre liggande vattensjukt och trädbevuxet parti. Delar av detta område visade sig var utfyllt med sentida lager med skräp. Det vattensjuka partiet utgjorde sannolikt det som på äldre kartmaterial markerats som vattenhål. Stora delar av denna yta var kraftigt störd av sentida aktiviteter, men i den östra delen påträffades odlingslager som även kan observeras på äldre kartor (Akt D57-23:1). Två stenläggningar schaktades fram på denna yta, vilka tolkades som en väg och en gårdsyta. Vägen kunde dessutom med stor sannolikhet identifieras som en färdväg till säteriet på 1697 års geometriska karta (Tagesson 2006). Området med de stensatta anläggningarna (RAÅ 146 och 147) blev föremål för den nu utförda slutundersökningen.

Resultat

Ytan begränsades naturligt av ett vattensjukt parti, ett impediment och en befintlig grusväg. Undersökningsområdet var totalt 165 kvadratmeter stort. Delar av ytans matjordslager tolkades utgöra rester av det odlingslager som noterades på förundersökningen.

Vägkonstruktionen schaktades fram och dess förlängning löpte i sydvästlig riktning. Efter cirka tio meter vek den stenlagda vägen av västerut och efter ytterligare tre meter, åt nordväst. Packningen handrensades och borstades för att konstruktionsdetaljer skulle framgå tydligare. Vägens stenläggning var mycket vällagd, inte minst syntes detta på kantmarkeringen som var mycket jämn (se fig 4 och 5). Kantstenarna var något större i storlek jämfört med packningens material.

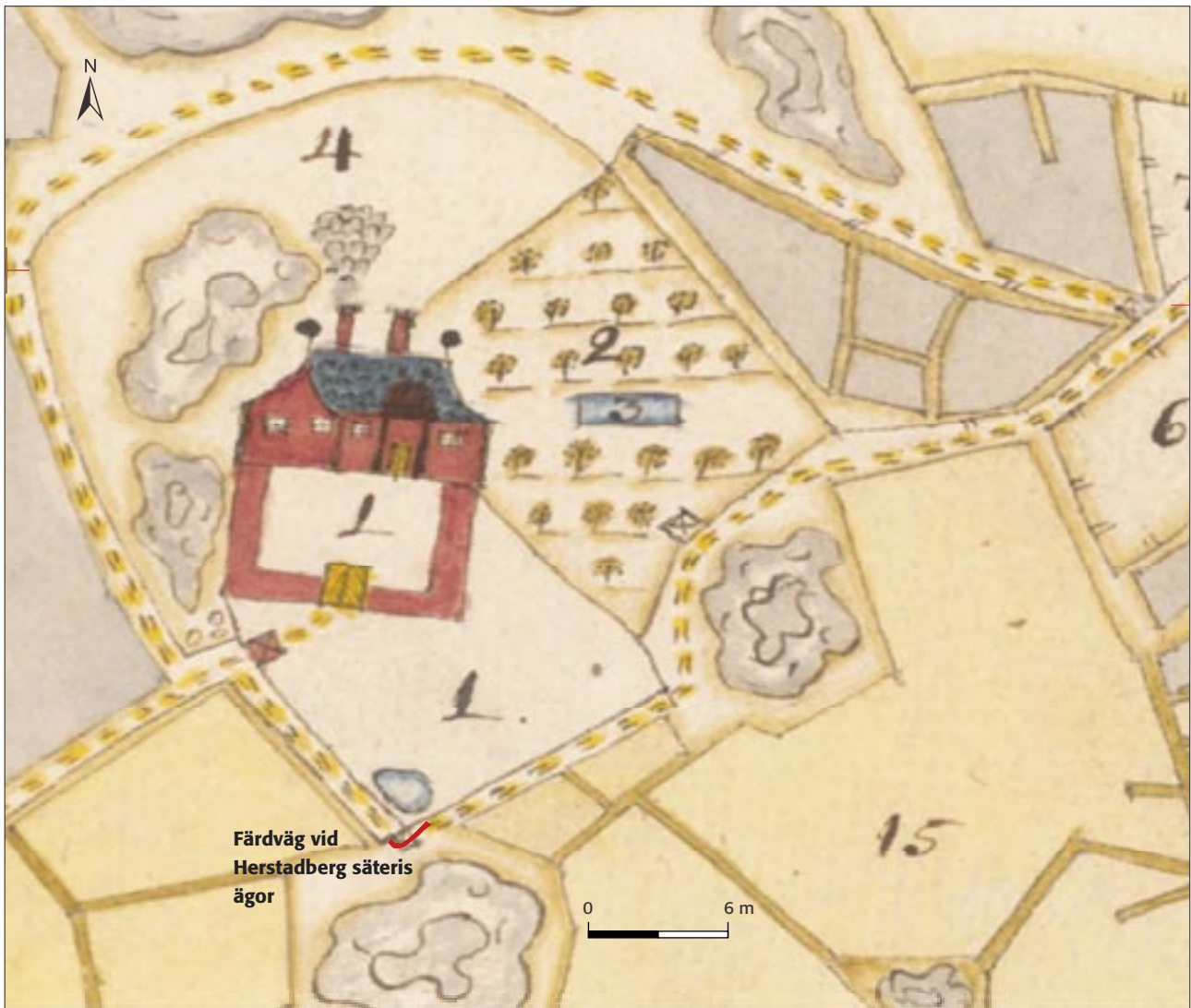

Fig 6. Rektifiering av 1697 års geometriska karta (Akt D57-23:1). Den undersökta vägen är markerad med rött direkt söder om vattenhållet. Vägens kurva stämmer väl överens med kartans motsvarighet. Rektifiering av Anders Kraft. Skala 1:3000.

Vägen svängde av vid impedimentet med berg i dagen och var här något störd, troligen av senare tiders aktiviteter. Det som kvarstod av vägen här var delar av kantläggningen och enstaka stenar i packningen. På och i packningen påträffades fragment av tegel, glas, spikar, porslin, stengods m m. Fynden har sannolikt hamnat där i samband med att vägen förbättrades med sten, samt efter det att vägen upphört att användas. I närområdet fanns mycket skräp utkastat, vilket snarare beskriver platsen som en mindre soptipp under senare tider.

I mitten av det framrensade vägpartiet grävdes en sektion om 2,7x1,5 meter för att undersöka vägens uppbyggnad. Vägen var omkring 2,2 meter bred och uppbyggd med ett skikt sten, med 0,05–0,4 meter stora stenar. Under detta fanns en hårdgjord yta som tolkas utgöra den ursprungliga vägen som syns på 1697 års geometriska karta. Fyllningen innehöll tegel-fragment av något äldre slag och bestod av silt med inslag av mindre sten. Den fina stenläggningen uppkommer troligen som en förstärkning eller förbättring av vägen något senare, kanske under 1800-talet.

Ett av syftena med slutundersökningen var att om möjligt datera konstruktionerna med hjälp ^{14}C -analys, tyvärr var detta ej möjligt. En rektifiering av kartan från 1697 visar dock att det med stor sannolikhet är den färdväg som finns återgiven strax söder om säteriets byggnader (se fig 6). Vägen är troligen något äldre än sent 1600-tal, då kartan upprättades.

Norr om den framtagna färdvägen, schaktades en yta upp där en förmodad gårdsplan påträffades vid förundersökningen. Det som fanns kvar av gårdsplanen bestod av en hårdjord yta som var grusig och belagd med mindre stenar och enstaka större stenar, 0,03–0,2 meter stora (se fig 7 och 8). Ovanpå gårdsytans packning fanns ett skikt omkring 0,05 m tjockt, vilket bestod av ett grått grusigt lager med enstaka sentida fynd. Tydligt har både färdväg och gårdsyta täckts över med utfyllnadsmaterial under 1800- och 1900-talen. Den enda skillnaden var att gårdsytan var belagd med ett jämnt täcke av grus vilket inte fanns över det framtagna vägpartiet. Detta indikerar troligen att gårdsytan fortsatte att användas en kort period efter att man hade upphört använda vägen. Gårdsytan förstärktes då vid tillfälle med ett vattengenomsläppligt gruslager. Det som talar för en sådan tolkning är att humus- och torvskiktet var mycket tunnare över gårdsytan, men var något tjockare över vägpartiet och marken söder om vägen.

Fig 7 (nedan). Översikt på gårdsytan, som syns hitom trädgruppen, avgränsas av säteriets färdväg till vänster i bild. Foto från öst av Anders Kraft.

Fig 8 (t h). Strukturen på gårdsytan med något finare stenmaterial. Gårdsytan förstärktes sannolikt vid senare tillfälle av ett tunt grått grusigt lager. Lodfoto av Anders Kraft.

Slutundersökningen har visat att det historiska kartmaterialet fungerat utmärkt för att identifiera de påträffade anläggningarna, även om själva säteriets byggnader har ritats schematiskt. Den inmätta delen av färdvägen sammanfaller med 1697 års kartas återgivning av vägen, och får alltså ses som en konstruktion från säteriets tidiga skede. Även den inmätta delen av gårdstyten tolkas tillhöra samma period. Det som dock förblir något osäkert är när användandet av dessa strukturer upphör. Karaktären av fynden i avfallet och utfyllnadsmassorna som överäckte stenläggningarna visar dock på ett upphörande runt 1800- eller 1900-talet. Det framgick även vid tidigare arkeologiska undersökningar, att marken vid säteriet blivit omörd (Granath & Stenvall 2004). Troligen stördes marken i samband med uppförandet av den nya mangårdsbyggnaden med flyglar på 1830-talet, och kanske ska övergivandet av det äldre säteriets strukturer ses i detta sammanhang. Det finns inga konkreta belägg för den äldre medeltida byn på platsen för Herstadbergs säteri, även om äldre kartor visar att delar av byn legat där säteriet nu ligger. Vi vet att säteriet övertar den tidigare utspridda byns roll (se Nilsson & Ericsson 2004 för vidare diskussion). Med de privilegier som följde år 1676, kom troligen även vägnätet med fokus kring säteriets ägor och underlydande gårdar, att rustas upp och byggas ut. Inte minst tyder vägen på detta, även om själva stenläggningen förmodligen representerar ett senare skede av säteriet historia.

Linköping i mars 2007

Anders Kraft

Referenser

- Granath, Y. & Stenvall, J. 2004. *Herstadbergs gård*. Arkeologisk förundersökning inom och invid Herstadbergs bytomt, UV 3a. Rapport UV Öst 2004:63. Linköping. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar.
- Nilsson, P. 2002. *Herstadbergs arbetsområde*. Arkeologisk utredning etapp 1. Rapport UV Öst 2002:40. Linköping. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar.
- Nilsson, P. & Ericsson, A. 2004. *En syllstensbyggnad och en medeltida ödegård vid Herstadberg*. Arkeologisk utredning etapp 2. Rapport UV Öst 2004:44. Linköping. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar.
- Tagesson, G. 2006. *Herstadberg 9:1. Herstadbergs gamla bytomt*. Arkeologisk förundersökning. Rapport UV Öst 2006:54. Linköping. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar.

Kartor

- Geometrisk karta, Herstad 1650, Kvillinge socken, Akt D57-23:D1:369.
- Geometrisk karta, Herstad 1697, Kvillinge socken, Akt D57-23:1.

Övriga referenser

FMIS (Fornminnesregistret).

Administrativa uppgifter

Län: Östergötland

Landskap: Östergötland

Kommun: Norrköping

Socken: Kvillinge

Plats: Herstadberg 9:1 (söder om Herstadberg säteri)

Fornlämning: RAÅ 146 (färdväg) och 147 (gårdsyta, bytomt)

Läge: Ekonomiskt kartblad 9G 0e SV

Undersökningens mittpunkt: X6501076, Y1521072

Koordinatsystem: RT90, 2,5 gon V

Höjdsystem: RH00

Riksantikvarieämbetet dnr: 423-4272-2006

Länsstyrelsen dnr: 431-13812-05

Länsstyrelsen beslutsdatum: 2006-11-21

Projektnummer: 1520867

Intrasisprojekt: O2006183

Rapportnummer: 2007:33

Ansvarig arkeolog: Anders Kraft

Personal: Anders Kraft, Göran Tagesson

Underkonsult: Niclas Klockner, Klockners Maskingrävningar, Ögräf

Beställare: Länsstyrelsen Östergötland

Kostnadsansvarig: Norrköpings kommun, Stadsbyggnadskontoret

Undersökningstid: 30 november–4 december 2006

Undersökningsområde: 165 m²